

LJUDBAND SOM HISTORISKT KÄLLMATERIAL

Reflexioner kring ett praktikfall

1.

I uppsatsen "Samtidshistoriens fiender" varnar Sture Bolin för att studiet av 1900-talets beslutsprocesser på riksnivå kan komma att hämmas av brist på material. Orsaken är främst förbättrade kommunikationer: telefonsamtal och personliga sammanträffanden har i hög grad ersatt skriftliga meddelanden. Det höga tempot i vårt moderna samhälle har vidare bidragit till att färre politiker och ämbetsmän skriver minnesanteckningar. Bolin går så långt att han hävdar "att det t.o.m. på viktiga punkter blir svårt att fastställa när och hur ett beslut reellt fattats". Vid en nyutgåva av uppsatsen ett drygt decennium senare, 1963, föreslår författaren i ett tillägg en radikal lösning: viktiga telefonsamtal, konferenser och diskussioner bör spelas in på ljudband.¹

Men 15 år senare tvingas vi konstatera att förhoppningarna inte har infriats, trots att bandspelaren blivit var mans egendom. Det finns skäl att ställa frågan, varför flertalet beslutsfattare fortfarande står helt främmande inför bandupptagningar. En tänkbar förklaring är att en närgången registrering hämmar diskussion. En annan aspekt är nyttan av en inspelning och de problem som är förknippade med denna. Ljudbandets praktiska för- och nackdelar har emellertid inte beaktats. En genomgång av den metodeoretiska litteratur som rör politiskt källmaterial ger vid handen att författarna vanligen nöjer sig med att på samma sätt som redan Sture Bolin gjorde peka på bandinspelningar som en framtida möjlighet. Få anvisningar lämnas för användning av sådant material och framförallt görs inga försök att bedöma hur förekomsten av ljudband skulle kunna påverka forskningsresultaten. Det som skrives om historisk metod är således mycket traditionellt, särskilt med tanke på den betydelse som ljudradion och senare televisionen har fått för nyhetsförmedling och opinionsbildning. Intrycket förstärks av att det finns forskare i andra ämnen som har använt ljudupptagningar utan att deras metodiska reflexioner har uppmärksammas. Erfarenheterna kan användas som starthjälp vid historikers bruk av ljudband och kommer i denna uppsats

¹ Bolin, S., Samtidshistoriens fiender. Nyutgåva med tillägg i Från Tacitus till Tage Erlander, Lund 1963, s. 212 f.

att kopplas till ett konkret källmaterial, som gör det möjligt att redan nu inleda en diskussion om ljudupptagningars värde.

De bandinspelningar som avses är hittills outnyttjade och härrör från en statlig utredning. I början av 1960-talet prövade flera statliga kommittéer att bända sina sammanträdesdiskussioner. Bland dem var Kommittén för näringslivets lokalisering, vars inspelningar också har bevarats.² Denna utredning spelade en viktig roll i framväxten av den svenska lokaliseringpolitiken och utgör huvudobjektet för mina avhandlingsstudier inom ramen för forskningsprojektet "Organisationerna och Kommittépolitiken". Avsikten är att studera hur olika grupper försökt och förmått påverka utredningens förslag och statsmakternas därpå följande beslut, men tillgången till ljudband gör det naturligt att i en separat uppsats diskutera detta materials egenskaper och hur det kan och bör behandlas.

Inledningsvis redovisas helt kort de senaste rönen om ljudbands livslängd, som är avgörande för historikernas långsiktiga användning av detta nya material. Förhållandet mellan tal- och skriftspråk har flitigt behandlats inom språkforskningen och finns också berört i två historikers studie över riksdagsprotokollen. I den tidigare litteraturen finns också synpunkter på problemet om en person ändrar sitt beteende när han vet att det han säger bandas eller protokollförs.

Därefter följer en diskussion av de nämnda problemens betydelse när det gäller att använda inspelningarna från Kommittén för näringslivets lokalisering. Efter en kort orientering om kommittén och dess arbete diskuteras inspelningarnas brister och förtjänster ur skilda aspekter varefter huvudparten av uppsatsen ägnas en detaljstudie av ett speciellt bandavsnitt. Från en enstaka sammanträdesdebatt finns nämligen både inspelning och skriftligt diskussionsprotokoll bevarade, varför tillfälle ges till en jämförande analys i syfte att fixera viktiga likheter och olikheter i återgivningen.

2.

Tidigare befarade man att ljudupptagningar skulle försämrats så snabbt att de inte skulle kunna användas för att på lång sikt bevara information av värde för historiker. Dessa farhågor kan numera tillbakavisas. Nya tester visar nämligen att rätt hanterade band av god kvalitet knappast försämrats efter 20 år och att de flera decennier senare fortfarande är fullt hörbara. Avgörande för livslängden är hur banden förvaras. De idealiska förhållandena är en temperatur av ca +21°C för frekventa och +10°C för sällan spelade band, god ventilation och

² I Kommitténs för Näringslivets arkiv återfinns också en inspelning från den samtida Socialberedskapskommittén. Kommittearkiv nr 1958, RA, vol. 15. Av handlingar i 1960 års Arbetsmarknadsutrednings arkiv framgår att dess sammanträden bandades, men inspelningarna har inte kunnat återfinnas. Kommittearkiv nr 1982, RA, vol. 2.

ren luft med ca 50 % relativ fuktighet, frånvaro av starka magnetkällor inom 2 meters avstånd och en noggrann uppspolning av banden. För att uppfylla dessa krav krävs särskilda klimatanläggningar, vilka idag saknas i nästan alla svenska arkivinstitutioner.³

En inspelning löper emellertid störst risk att förstöras när den används, aningen genom att äldre information oavsiktligt raderas ut vid nyinspelning eller genom mekaniska skador som orsakas av en defekt bandspelare eller av ren ovarsamhet. För att inte äventyra originalinspelningen bör därför en kopia ställas till forskningens förfogande.⁴

3.

Inför användningen av ljudband finns det skäl att reflektera över talspråkets förhållande till skriftspråket. Språkforskare har länge framhållit att skillnaden är fundamental,⁵ men historikerna har inte närmare berört problemet, trots att de ofta använder skriftliga återgivningar av samtal och debatter.

En person som måste göra sig förstådd i skrift använder sig av etablerade regler för grammatik och interpunktion, och han har också tid att korrigera och förtydliga sina tankar. En talare utan manuskript har inte samma möjligheter till förhandskontroll men kan i gengäld använda gester och pauser samt variera betoning och tempo. Vederbörande kan dessutom omedelbart på grundval av åhörarnas reaktioner göra förtydliganden och tillägg. Motsättningarna mellan de två språkformerna yppas vid varje försök att överföra tal till skrift och det är belysande för språkets mångsidighet att det vuxit fram en rad olika transkriptionsmetoder. Inom dialektforskningen är transkriptionen ett grundläggande metodiskt problem. För 100 år sedan skapade J. A. Lundell ett landsmålsalfabet med beteckningar för viktiga uttalsvarianter. Han experimenterade också, dock utan bestående framgång, med att markera tonlägen och andra prosodiska inslag. Försöken har fortsatt av andra forskare, som bl.a. har använt sig av den fonetiska ljudskriften, men sedan man börjat spela in intervjuerna på band har

³ Ljudbands egenskaper som arkivmedium behandlas i Dataarkiveringskommitténs betänkanden SOU 1974: 94 s. 179 ff., SOU 1976: 68 s. 162. Originalbandens förvaring är viktig också därför att man av ekonomiska skäl bara i undantagsfall kommer att kunna rädda gamla inspelningar genom att kopiera dem. Sveriges Radio avstår av kostnadsskäl från att arkivera många originalinspelningar. Med tanke på etermediernas betydelse för opinionsbildning och nyhetsförmedling borde forskningen överväga följderna av denna gallring.

⁴ Vid kopiering ökar brusets 3 decibel i förhållande till originalet om inte särskilda åtgärder vidtas. SOU 1976: 68 s. 162. Vid bandat tal har försämringen normalt ingen praktisk betydelse och kopior kan lättare upplåtas för interurbanlån. Att forska i ljudband är så arbetskrävande att användningen av ekonomiska skäl i annat fall skulle förbehållas forskare på den ort där originalen förvaras.

⁵ För en allmän orientering om språkforskarnas synpunkter se *Allén, S., Förhållandet mellan tal och skrift i Språk, språkvård och kommunikation*, Lund 1967, s. 76 ff.

de löpande utskrifterna förenklats. Dialektala uttal markeras numera så gott det går med vanliga bokstäver, medan intensivstudium sker direkt från ljudversionen. Förutom att den moderna utskriften kan göras snabbare har forskarna aldrig lyckats finna en metod som redovisar alla sidor av uttalet och som resulterar i identiska utskrifter av skilda forskare.⁶

Under senare år har vetenskapens intresse också riktats mot socialt betingade talspråksvariationer. Forskningsprojektet "Talsyntax" studerar ordval och meningsbyggnad i ett stort antal intervjuer, som efter manuell utskrift överförs till en dator för statistisk bearbetning. Syftet med undersökningarna och datortekniken har krävt en annorlunda transkriptionsmetod än den gängse dialektforskningen. I utskrifterna markeras i första hand gränserna mellan de syntaktiska enheterna, medan stavningen i stort sett är normaliserad.⁷

Utskrift av ljudband sker också vid domstolarna. Fasta regler saknas, vilket sannolikt beror på att band och utskrifter från förhören inte påverkar utgången av ett mål.⁸ Veterligen görs ordagranna utskrifter, vanligen med normaliserad stavning och interpunktion men ibland med talspråksformer. Otydliga partier brukar markeras med punkter, streck eller ordet ohörbart. Inga försök görs att återge stämningar och prosodi, men man är väl medveten om utskrifternas brister.⁹

4.

Från historikerhåll föreligger redan en studie över utfallet av överföring av en muntlig debatt till skrift. Gunnar Richardson och Karl-Axel Wengström har jämfört protokoll, snabbprotokoll och bandinspelningar från riksdagens plenarsammanträden för att utröna förändringarnas omfattning, art och funktion.

Skillnaderna mellan muntliga anföranden och protokoll visar sig vara betydande men är i allmänhet enbart språkliga. Ingreppen innebär främst förtydliganden eller korrigeringar av felsägelser och görs vanligen av riksdagsstenogra-

⁶ Ämnets metodproblem behandlas i *Eriksson, M.*, Dialektupptagningens metoder, Svenska Landsmål 1946, s. 32 ff.

⁷ *Einarsson, J.*, Sammanträdet som talsituation, Lund 1971, s. 8 f., 35. Inom talsyntaxgruppen används tecknet (p) för paus och ↑↓ markerar i tur och ordning stigande, rak och fallande intonation. Följande språkprov illustrerar metoden:

di lovade således inte detta |
för di ble ju lite fördröjt ↓ (p)

⁸ I enlighet med omedelbarhets- och muntlighetsprinciperna grundas en domstols beslut på vad som sägs inför sittande rätt. Om målet av någon anledning måste tas om inkallas vittnena på nytt. Bandutskrift från förra förhandlingen används bara om ett vittne avlidit eller av andra skäl inte kan höras. Utskrift av band sker annars endast i mål som överklagats. Om domen däremot vinner laga kraft redan i första instans förstörs inspelningen efter ett antal månader. Bandens juridiska uppgift är således framförallt att garantera rättssäkerheten.

⁹ Dessa regler har blivit praxis vid Lunds Tingsrätt och utskrifterna görs på ungefär samma sätt vid andra domstolar.

ferna. Författarna finner dessa formella ändringar nödvändiga, då de anser att överföringen av talat anförande till skriven text oundvikligen medför språkliga förändringar såsom att grammatiska fel eller ofullständiga satsbildningar korrigeras och att upprepningar och helt överflödiga ord stryks. Därutöver genomgår emellertid anförandena en ytterligare stilistisk bearbetning. Enligt författarna leder den ofta till att talspråket förändras till ett slags kanslispråk på så sätt att vardagliga eller dialektala uttryck och alltför burleska formuleringar och anspelningar utmönstras eller ersätts av vad som uppfattas som vårdat språk. Resultatet blir att en läsare av slutprotokollet ofta går miste om den ursprungliga atmosfären under debatten och att de enskilda riksdagsmännens politiska profiler tunnas ut.¹⁰

Sakuppgifter och argument är i flertalet fall korrekt återgivna, men det finns exempel på betydande korrigeringar i anförandenas innehåll. Sådana funktionella ändringar görs mestadels av talaren och kan uppdelas i skärpningar eller modifieringar av ståndpunkter med innebörden politisk offensiv respektive politisk reträtt.¹¹

I riksdagen sköts protokollföringen av yrkesstenografer, som utöver egna uppteckningar ofta har tillgång till riksdagsmännens manuskript och numera även till bandupptagningar. I princip ska protokollen återge alla anföranden i dess helhet och justeringarna orsakar sällan större urvals- eller koncentrationsproblem. Det är därför naturligt att skillnaden är jämförelsevis liten mellan muntliga anföranden och riksdagsprotokoll, men avvikelserna kan bedömas från skilda utgångspunkter. Richardson och Wengström har god kännedom om riksdagsstenografernas arbete och förståelse för många av deras ingrepp. Andra har bedömt riksdagsprotokollen från ett renodlat forskarperspektiv och poängterat att all text på banden inte har kunnat uppfattas, varför det i utskriften finns avsnitt som stenograferna tvingats täcka över och gå förbi. Därmed har de också dolt vanskligheterna. Det betonas också att tolkning ingår i varje språkligt förtydligande,¹² en komplikation som dialektforskarna länge varit medvetna om. Svårigheten är att särskilja objektiva och subjektiva iakttagelser, eftersom en lyssnande person psykologiskt tolkar vad som sägs så snart han får mening i det. Tolkningen sker genom jämförelser med egna prototyper för ljud, ord och böjningsmönster.¹³

¹⁰ Richardson, G.—Wengström, K. A., Riksdagsprotokollen som historiskt källmaterial, HT 1975 s. 434, 462 ff.

¹¹ Ibid, s. 442 f.

¹² Pasternak, J.—Skyum-Nielsen, N., Fundamental kildekritik, Köpenhamn 1973, s. 53.

¹³ Eriksson, M., a.a., s. 33. Inom ämnet uppkom två åsiktsriktningar. Den naturvetenskapligt inspirerade impressionistiska skolan betonade värdet av att anteckna de första omedelbara intrycken utan prövning eller omfrågning. I gengäld har den schematiserande skolan betonat värdet av ingående förhandskunskaper om studieobjektet. I strävan att renodla dialekternas egenskaper förordas att utskriften friseras och att mindre hänsyn tas till uttalsvarianter.

5.

I riksdagen är alla plenum offentliga och det finns därför inga skäl att tro att införandet av ljudupptagningar har påverkat ledamöternas anföranden. Svårare är att bedöma effekten vid slutna sammankomster. Det hävdas ofta att en diskussionsdeltagare, som är medveten om att hans yttrande dokumenteras i någon form, anpassar sitt framträdande efter detta. Ett par exempel kan nämnas. Förra statsrådet Ulla Lindström redogör i sina memoarer för hur hon vid ett tillfälle genom att koppla på en bandspelare kunde tygla en mot henne kritisk församling. I den debatt som följde på Lindströms skildringar av den interna debatten i regeringen föreslogs att diskussionsprotokoll skulle föras vid statsrådsberedning. Tanken avvisades emellertid av dåvarande statsministern Tage Erlander, som fruktade att ett sådant protokoll skulle hämma ett fritt meningsutbyte mellan statsråden. Det kan tilläggas att i Tekniska Nomenklaturcentralens anvisningar för protokollförare återfinns åsikten att en nedteckning av debatten före ett beslut kan medverka till att låsa deltagarna vid egna ståndpunkter och försvåra kompromisser.¹⁴

I en studie över språket på sammanträden har Jan Einarsson använt ljudupptagningar från olika nämnder. Hans bedömning är att deltagarna i stort sett är opåverkade av inspelningssituationen, ytterst därför att de måste koncentrera sig på förhandlingarna. Samtidigt pekar emellertid Einarsson på andra förhållanden som kan påverka diskussionen. Han kan styrka den beteendevetenskapliga iakttagelsen att redan bordsplaceringen har betydelse, eftersom personerna närmast ordföranden talar mera än andra. Förklaringen behöver dock inte vara placeringen i sig, utan det kan också vara så att aktiva deltagare gärna väljer en plats intill ordföranden. Andra faktorer som forskningen ansett påverka det språkliga beteendet är deltagarnas ålder, kön och socialgruppsstillhörighet, antal deltagare och deras inbördes ställning i en hierarki, deltagarnas förberedelser, lokal och tidpunkt för sammanträdet samt de roller deltagarna vid olika tillfällen agerar i.¹⁵

Einarssons mål är att undersöka graden av "medvetet språkligt beteende", definierad såsom en strävan efter språklig korrekthet, ett mera skriftspråkspräglat tal och en mera genomtänkt disposition. Förhållanden som kan antas bidra till en hög grad av medvetet språkligt beteende är ett stort antal väl förberedda

¹⁴ Lindström, U., Och regeringen satt kvar, Stockholm 1970, s. 325. Anvisningar för skrivning av protokoll, Tekniska Nomenklaturcentralens publikationer nr 31, Västerås 1958, s. 7.

¹⁵ Einarsson, J., a.a., s. 50 ff., 82 ff. Att talarnas egna kasseringar och rättelser är färre i informella samtal är naturligt, eftersom språket då har enklare meningsbyggnad. En annan forskare i talsyntax-gruppen, Mirja Saaris, har funnit att talspråket i stort sett är grammatiskt korrekt om talarnas egna kasseringar och rättelser räknas bort. Saaris, M., Talsvenska, en sociolingvistisk studie över syntaktiska drag i intervjuvar, Helsingfors 1975.

deltagare, som representerar skilda nivåer i ett samhälle eller i en organisation. Sammanträden med dessa drag präglas av att ordföranden är mycket aktiv när det gäller att leda förhandlingarna. Deltagarna har långa repliker med många bisatser. Tilltalsuttrycken är ganska formella och man talar sällan i munnen på varann. Anmärkningsvärd är den höga frekvensen av "strukna ord", varmed avses talarnas egna korrigeringar av ordval och meningsbyggnad, ansatser till fortsättning av redan fullbordade meningar samt upprepningar av stanningskaraktär.¹⁶

Allra viktigast för det språkliga beteendet är emellertid den roll en person agerar i. Han eller hon uppträder genomgående mera språkligt medvetet som ordförande eller föredragande än i rollen som diskussionsdeltagare. Kännetecknande för en föredragande är noggranna förberedelser och goda kunskaper på det aktuella området. Det är därför naturligt att även kunniga diskussionsdeltagare har ett väl planerat tal.¹⁷

Min avsikt är inte att gå djupare in på den beteendevetenskapliga forskningen, men referaten antyder hur komplicerat det är att fastställa om deltagarna på ett sammanträde är påverkade av att deras inlägg bandas. Samtidigt kan Einarssons analys emellertid ge vissa hållpunkter för vilken typ av diskussion som kan förväntas i skilda organ.¹⁸

6.

De problem som ovan berörts aktualiseras samtliga när man vid studium av beslutsprocesser använder inspelningar från sammanträden. I Sverige utövar de statliga kommittéerna en viktig funktion vid beredningen av beslut på riksplanet. Kommittéernas arbete anses numera i praktiken ofta avgörande för beslutens slutliga utformning, men trots detta brukar forskare nöja sig med att referera färdiga betänkanden. Detta är desto mer beklagligt eftersom det stora flertalet kommittéer efterlämnar arbetspromemorior och andra typer av handlingar som kan belysa tillkomsten av förslagen.¹⁹ Under de senaste åren har det också blivit allt vanligare att utredningar bandar sina sammanträden. Inspelningarna arkiveras tillsammans med övriga handlingar från respektive kommitté i riksarkivet, där de i princip blir tillgängliga för forskare.

¹⁶ Einarsson, J., a.a., s. 54, 67 ff.

¹⁷ Ibid. s. 96 ff.

¹⁸ Ibid. s. 22 ff. I sin översikt av tidigare forskning påpekar Einarsson att det är osäkert i vilken utsträckning resultaten är giltiga för svenska förhållanden, eftersom undersökningarna ofta gjorts i begränsade sociala skikt i Nordamerika.

¹⁹ För en allmän orientering om denna typ av arkiv se Smedberg, S., Kommittéarkiven i Arkiv, Samhälle och Forskning, 1976, Svenska Arkivsamfundets skriftserie nr 18, s. 83 ff.

I mitt fall är det aktuellt att använda inspelningar från sammanträden i den statliga utredning, Kommittén för näringslivets lokalisering, som under åren 1960—63 utarbetade förslag till mål och medel för lokaliseringpolitiken. Dess betänkande "Aktiv lokaliseringpolitik" (SOU 1963: 58) blev utgångspunkten för den första större statliga satsningen på området.²⁰

Kommittén bestod av företrädare för de politiska partierna och viktiga intressegrupper.²¹ Under arbetets gång utkristalliserades en majoritet som verkade till förmån för norrlandsintressena. Majoriteten bestod av ordföranden, landshövdingen i Norrbotten Manfred Näslund, och ledamöterna från centern och socialdemokraterna. Gruppen förordade kraftiga konkreta åtgärder, men kunde räkna med motstånd från LO:s ledning och industrins organisationer och skepsis från flertalet partiledningar och ämbetsverk, vars bedömningar var influerade av tidens starka tillväxtidéer och koncentrationstänkande. Ordföranden insåg att förslagen för att vinna gehör måste anpassas till de politiska realiteterna och försökte därför kompromissa med industrins representanter för att om möjligt binda respektive organisation vid betänkandet. Ansträngningarna misslyckades dock på en viktig punkt. Byggnadsentreprenörföreningens och högerens representant vägrade acceptera en direkt statlig kreditgivning.²²

Kommitténs betänkande möttes av hård kritik från många remissinstanser i förvaltning och bland organisationerna, men regering och opposition visade större förståelse och riksdagens beslut följde i viktiga stycken kommittéförslaget.

Kommittén för näringslivets lokalisering är således värd en studie redan med hänsyn till dess ämnesområde, men den blir dubbelt intressant därför att den efterlämnat material som gör det möjligt att på ett helt annat sätt än tidigare studera det inre arbetet i en statlig utredning. Före användningen av banden krävs emellertid metodiska överväganden, som redovisas i den följande framställningen. Därvid diskuteras först de mera allmänna aspekterna på materialet och sedan följer i uppsatsens huvudavsnitt en praktisk tillämpning i en jämförelse mellan en inspelning och ett diskussionsprotokoll.

²⁰ Som exempel på handböcker som redovisar lokaliserings- och regionalpolitikens utveckling kan nämnas *Näslund, M.—Persson, S., Regionalpolitik*, Igår, Idag, Imorgon, Stockholm 1972, och *Lorendahl, B., Nordisk regionalekonomi*, Stockholm 1974.

²¹ Utredningsmännen var Norrbottens partipolitiskt obundne landshövding Manfred Näslund, ordförande, riksdagsman Hjalmar Nilsson i Kramfors (s), avdelningschefen i finansdepartementet Gösta Rhen (s), riksdagsman Torsten Andersson i Brämhult (c), ordföranden i småföretagarorganisationen SHIO Stig Stefanson från Ludvika och Byggnadsentreprenörföreningens direktör Sten Källenius. Under utredningens gång blev Stefanson och Källenius riksdagsmän för folkpartiet respektive högern. Huvudsekreterare var direktör Tage Kahlin från Industrieförbundet. Biträdande sekreterare var 1.e byråsekreteraren Harry Sundberg vid Arbetsmarknadsstyrelsen, arbetsmarknadsdirektör Gunnar Karlsson i Luleå och i slutskedet 1.e byråsekreteraren Gottfrid Heffler.

²² SOU 1963: 58 s. 456 ff.

7.

Grundläggande för ljudbands källvärde är att de registrerar samtal objektivt och därmed ger historikern möjlighet att direkt via hörseln iakttä en bit av det förflutna. Möjligheten till förnyad avlyssning möjliggör säkrare bedömningar.

Eftersom en inspelning utmärks av att mänsklig mellanhand saknas under upptagningen, kan den såsom kvarleva besvara frågor om vad som inträffat under ett sammanträde.²³ Här är tidigare forskning hänvisad till berättande källor, i bästa fall diskussionsprotokoll med synpunkter valda och tolkade av en protokollförare. Redan ett diskussionsprotokoll är således en ofullständig verklighetsåtergivning med de följer det får för dess förmåga att besvara olika frågeställningar.²⁴

Men när banden innehåller historiska påståenden är de på vanligt sätt att betrakta som berättande källor. Ett exempel får illustrera: Kommitténs ordförande och huvudsekreterare lät förstå att de av finansministern fått kritiska synpunkter på ett av kommitténs tilltänkta förslag. Inför kommittén redogjorde de i knappa ordalag för Gunnar Strängs åsikter. Småningom reviderade kommittén sitt förslag, så att det i huvudsak överensstämde med finansministerns linje.²⁵ Vid studium av förhandlingarna i kommittén och deltagarnas reaktioner på redogörelsen för samtalen med Sträng är bandet fortfarande en kvarleva, men när det gäller att fastslå att kontakterna med finansministern verkligen har ägt rum och vad som därvid sagts är materialet en berättande källa.

Det bör i sammanhanget betonas att banden inte förmedlar hela verkligheten under inspelningen. Om sammankomsterna filmats skulle det, i varje fall teoretiskt, ha funnits möjlighet att i varje skede fastställa närvaro och bordsplacering, att studera gester och minspel och att avslöja notväxling mellan enskilda ledamöter. Men ljudfilm är inte heller en fullkomlig källa och kan inte ge full säkerhet när det gäller att bedöma ett sammanträdes atmosfär och spänningar mellan olika deltagare.²⁶

²³ Richardson och Wengström, som endast undersöker protokollens överensstämmelse med det sagda, gör ingen funktionell distinktion mellan kvarleva och berättande källa.

²⁴ En värdefull presentation av olika typer av protokoll och deras källkritiska problem ges i *Norborg, L.-A.*, *Källor till Sveriges historia*, Lund 1968, s. 165 ff.

²⁵ Inspelning 1963-05-27 eller 1963-05-28, Kommittéarkiv nr 1958, RA, vol. 16. SOU 1963: 58 s. 363 f.

²⁶ I Danmark har ljudfilmens källkritiska problem ägnats stor uppmärksamhet av främst Niels Skyum-Nielsen och kommittéinspelningarna framstår vid en jämförelse som okomplicerade. I filmer förekommer ofta att delar av ljud- och bildupptagningar klipps ihop till en ny helhet. Autentiska avsnitt som är lämningar tillfogas berättande element vid klippning och mixning med musik och speakertext för att framkalla förklarande eller känslomässiga reaktioner hos åskådarna. *Pasternak, J.*— *Skyum-Nielsen, N.*, a.a. s. 52 f. Uppsatser och debatt om historikers användning av film finns samlade i *Skyum-Nielsen, N.*—*Nörgart, P.*, *Film og kildekritik*, Köpenhamn 1972. Problemen kommer att drabba samtidshistorikerna när de börjar använda material från radio och television i större utsträckning.

Ljudbandens användbarhet skulle försämrats om ledamöterna i nämndvärd grad varit påverkade av att deras yttranden bandades. Stämningen i kommittén förefaller att döma av både band och intervjuuppgifter ha varit vänskaplig och informell, trots att det fanns oenighet på många punkter. Sammanträdenas lediga prägel är dock naturlig med hänsyn till kommitténs sammansättning och arbetsformer och är därför inte tillräcklig för slutsatsen att deltagarna är opåverkade av inspelningen.²⁷ Avgörande är istället syftet med inspelningarna. Utredningens sekreterare har uppgett att banden hade den rent praktiska uppgiften att fylla kommitténs och främst sekretariatets behov av dokumentation. Bandupptagningarna ersatte de diskussionsprotokoll som fördes under de första verksamhetsåren. Banden var ursprungligen avsedda som grundmaterial för diskussionsprotokoll, men efter två sammanträden tvingades man av tidsbrist upphöra med protokoll.²⁸ Studiet av kommittén har inte gett anledning att betvivla det rent interna och praktiska motivet till inspelningarna och allt tyder på att ledamöterna uppfattat saken på samma sätt. Inspelelingarna omtalas aldrig på banden utan förefaller att ha varit ett naturligt inslag i arbetet. Bandspelarens närvaro bör inte heller ha orsakat pionjärstämning, eftersom andra kommittéer samtidigt använde samma metod.²⁹ Mitt intryck är att deltagarna i mycket ringa grad förefaller vara påverkade av inspelningssituationen, men det måste understrykas att en absolut säker bedömning inte låter sig göras.

Sätten att överföra tal till skrift varierar som framgått med användningsområdet. Vid analys av politiska idéer och politiskt inflytande riktas intresset i första hand mot språkets semantiska aspekt, varför normalstavning kan användas. Men i övrigt bör utskriften avlägsna sig så lite som möjligt från talet, även om vissa ingrepp är nödvändiga för att undvika missförstånd. Följande exempel återger ordagrant ett bandat parti:

när det gäller företagareföreningarna och deras status här överhuvudtaget den den ja när det gäller företagareföreningarnas status i det centrala sammanhanget så vill jag även i denna diskussionen den här gången betona den och framhålla att företagareföreningarna tidigare och som jag hoppas även i fortsättningen ska ha en allmän produktionsfrämjande verksamhet och om man knyter långivningen det

²⁷ Gruppen var liten, deltagarna var inkörda med uppgiften och varann redan vid första inspelningen och de hade trots olika bakgrund ganska likartad samhällsställning. Sakområdet var viktigt men inte inflammerat och ingen av deltagarna tillhörde de mera extrema debattörerna inom sin grupp. Jfr *Einarsson, J.*, a.a. s. 50 ff., 82 ff.

²⁸ Upplysningar av Harry Sundberg till författaren.

²⁹ Bandning skedde såsom omtalats i 1960 års Arbetsmarknadsutredning. Denna kommitté delade länge lokaler med lokaliseringsutredningen. I lokaliseringskommittén var man tvungen att låta den enda mikrofonen cirkulera mellan talarna för att få god hörbarhet på bandet. Eftersom deltagarna påmindes om inspelningen varje gång mikrofonen flyttades, är det märkligt att det saknas kommentarer till utrustningen eller inspelningen som sådan.

alltså jag vill för det första säga det att det är alldeles naturligt om att om man bygger ut stödverksamheten lokalisering alltså om man bygger ut lokaliseringsverksamheten med vidgade stödmeter (. . .)

Talet kommer istället att återges i följande form:

när det gäller företagarföreningarnas status i det centrala sammanhanget så vill jag även den här gången betona den och framhålla att företagarföreningarna tidigare och som jag hoppas även i fortsättningen ska ha en produktionsbefrämjande verksamhet . . . om man knyter långivningen . . . alltså jag vill för det första säga att det är alldeles naturligt att om man bygger ut lokaliseringsverksamheten med rikare stödmeter (. . .)

Ur ordflödet utesluts upprepningar av stamningskaraktär liksom den talandes egna korrigeringar av ordval och meningsbyggnad samt ansatser att fortsätta redan fullbordade meningar. Tillsammans bildar dessa grupper den viktiga kategorin "strukna ord".³⁰ Vidare rättas felaktiga ändelser och artiklar samt betydelselösa felsägningar.³¹ Ingreppen avser att undvika oklarheter och feltolkningar men är också motiverade av att en transkription, som i alla detaljer försöker återge talet, ger ett komiskt och virrigt intryck, som inte upplevs av den person som lyssnar. Åtgärderna strider därför inte mot strävan att bevara talspråksskaraktern. Denna strävan är naturlig, eftersom undersökningen syftar till att utröna om bandmaterialet blottar nya inslag i sammanträdet.

8.

De metodiska problemen inom politisk historia är delvis annorlunda under 1800- och 1900-talen jämfört med tidigare perioder. Att identifiera och datera de moderna källorna möter sällan svårigheter. I gengäld ställs historikern ofta inför ett övermäktigt stort material med svåra urvalsproblem som följd.³² Mot denna bakgrund är det värt att notera att kommittébanden erbjuder stora identifikations- och dateringsproblem, främst betingade av att banden saknar talade ingresser, som anger datum, närvaro, punkt på dagordningen samt när överläggningarna avslutats. Dessutom förekommer avbrott i inspelningarna.

³⁰ De strukna orden behålls naturligtvis när de bedöms vara av värde för analysen.

³¹ För att betona att det rör sig om transkription av talspråk används varken stor bokstav i början av mening eller punkt i slutet av mening. Interpunktionen sker istället främst med pauspunktering (. . .), som används för att markera avbrutna sats och övergång till ny mening. Mina förtydligande tillägg omges av parentes (), medan tolkningar vid dålig hörbarhet omges av snedstreck //. Känslomässiga inslag såsom ironi, munterhet, aggression eller emfas markeras inte i utskriften utan meddelas i den kommenterande texten.

³² Weibull, J., Problem i modern historia. *Scandia* 1969, s. 20 ff.

Vid avlyssning framgår att bandmaterialet nästan uteslutande innehåller inspelningar från sammanträden i lokaliseringskommittén under dess sista verksamhetsår från juli 1962 till juli 1963.³³ Sammanträdet var den helt dominerande arbetsformen för ledamöterna. På banden återfinns förutom interna diskussioner hearings med företrädare för såväl myndigheter som privat och statlig företagsamhet samt föredragningar av kommitténs vetenskapliga experter. Däremot saknas de föredragningar, där sekreterarna som diskussionsinledning sammanfattade en eller flera arbetspromemorior. Vi kan därför inte få kunskap om vad i dessa PM sekreterarna har valt att återge och betona eller om de muntligen har framfört synpunkter av t.ex. taktisk natur utöver vad som återfinns i promemoriorna. Problemet gäller i vad mån det bevarade skriftliga beslutsunderlaget har varit det faktiska beslutsunderlaget. Föredragningarnas styrande effekt minskar sannolikt om deltagarna är väl förberedda. Lokaliseringskommitténs ledamöter erhöi som regel arbetspromemorior en vecka före sammanträdena, där debatten sedan direkt anknöt till dess synpunkter och formuleringar. Även om det förekommer att en ledamot deklarerar ett inlägg med att han inte hunnit läsa på tillräckligt, så förefaller deltagarna överlag vara väl förberedda.

För studiet av kommittébetänkandets framväxt är inspelningarnas datering av stor betydelse. Som ovan omtalats saknar banden intalade presentationer av innehållet. En preliminär tidsbestämning kan göras med hjälp av påskrifter på originalbandens askar, uppgifter som dock inte är helt pålitliga redan därför att askarna kan ha förväxlats.³⁴ Datum och innehåll kan emellertid jämföras med bevarade dagordningar, som å andra sidan inte alltid exakt följs vid sammanträdena.³⁵ Yttranden på banden kan också underlätta dateringen.

De avbrott som ibland förekommer är vanligen korta, vilket framgår av att samma deltagare eller någon annan återkommer i samma ämne. Någon gång är det dock omöjligt att klarlägga sambandet kring avbrottet. Något fast motiv, t.ex. att man undvikit att banda kontroversiella diskussioner, kan inte skönjas bakom dessa uppehåll. Många avbrott beror helt enkelt på att bandet tagit slut.

Slutsatsen blir att luckor finns i inspelningarna, men att bortfallet från varje sammanträde inte låter sig exakt fastställas. Något större möjligheter finns att klarlägga om banden härrör från kommitténs samtliga sammankomster.

³³ Tre inspelningar härrör inte från kommitténs sammanträden. Det gäller en radiodebatt med deltagare från kommittén, ett samtal mellan sekreterarna och en företrädare för företagareföreningen i Norrbotten samt en inspelning från en annan utredning, Socialberedskapskommittén. Den senare utredningen begrundade 1960—1962 socialvårdens verksamhet vid beredskapsevakueringar och krigstillstånd. Bandet har sannolikt lånats in till lokaliseringsutredningen i samband med att man behandlade försvarssynpunkter på näringslivets lokalisering.

³⁴ När kommittén skulle leverera sitt arkiv hade man problem med att identifiera banden, eftersom några av dem hade hamnat i fel askar. Det försökte man rätta till genom att lyssna på innehållet. Personligt meddelande av Harry Sundberg till författaren.

³⁵ Uppgifterna i kallelserna är tämligen korrekta. De sändes ut så kort tid före sammanträdena, att planerna sällan behövde ändras.

För att fastslå antalet sammanträden kan flera metoder användas. De diskussionsanteckningar som fördes i kommittén är självfallet daterade. Tidsangivelserna på ljudbandens askar ger också en bild av antalet sammanträden. En tredje möjlighet ger kallelserna och slutligen anges i riksdagsberättelsen hur många gånger varje utredning sammanträtt under året. Följande uppställning visar antalet sammanträden enligt de olika källorna. Periodindelningen är densamma som i riksdagsberättelserna.

	Protokoll	Bandaskar	Kallelser	Riksdagsberättelser
dec. 1959—nov. 1960	4		5	5
dec. 1960—nov. 1961	6		9	8
dec. 1961—nov. 1962	7	3	9	9
dec. 1962—okt. 1963		10	15	15

De sammanräknade kallelserna och riksdagsberättelserna ger som synes hela tiden nästan samma siffror. Uppgifterna ligger säkerligen mycket nära det faktiska antalet. Till en god rapportering bidrar arvodesbestämmelserna, som effektivt förhindrar informella sammanträden.

Före övergången till ljudupptagningar sommaren 1962 täcker diskussionsprotokollen det stora flertalet sammanträden. Däremot saknas enligt askarna inspelningar från 1/3 av sista årets sammanträden. Därav ska man inte dra slutsatsen att det är övergången till dokumentation på band som orsakat förändringen. Utredningar efterlämnar ofta någon form av diskussionsprotokoll från sammanträden där arbetet läggs upp och ståndpunkterna ännu är preliminära, medan protokoll nästan alltid saknas från slutskedet.⁹⁶ De sista månadernas arbete i sekretariaten brukar försiggå under stor tidspress. Eventuella ändringar görs direkt i utkast eller manuskript till betänkanden. Samtidigt minskar behovet av protokoll eftersom kommittéerna snart ska upplösas.

9.

Skriftliga diskussionsprotokolls återgivning av vad som faktiskt yttrats på ett sammanträde är ett område som rymmer många intressanta problem för historikern. När sådana protokoll används som källor sker det utan möjlighet att kontrollera uppgifterna mot ett facit. Från ett sammanträde i lokaliseringskommittén den 11 oktober 1962 finns dock både bandinspelning och diskussionsprotokoll bevarade och de två källorna ska här bli föremål för en jämförelse. En avsikt är att undersöka om ändringarna från tal till skrift i stort endast är språkliga såsom i riksdagsmaterialet eller om det också gjorts stora ingrepp i inne-

⁹⁶ Som exempel på utredningar där protokollen försvinner mot slutet kan nämnas 1947 års lokaliseringsutredning. Kommittéarkiv nr 1424, RA, vol. 1.

hållet. Därvid är det viktigt att bedöma ändringarnas art och eventuella tendens i relation till sammanträdets och protokollets funktioner i utredningen. I den mån ett urval har skett bör undersökas om protokollföreläsaren återger såväl inlägg av policykaraktär, dvs. om lokaliseringspolitikens mål och medel, som synpunkter av mera praktisk natur på kommittéarbetets uppläggning och utförande. Vidare är det intressant att se vilken fördelning av urvalet som finns mellan beskrivning, värderingar och ståndpunkter i argumentationen. Det är också viktigt att studera de intressepolitiska bindningarnas betydelse för argumentationen och om protokollet förmedlar en korrekt bild av motsättningarna i kommittén. Materialet är för litet för statistisk bearbetning och undersökningen kan inte bli så utförlig som vore önskvärt. Ambitionen får i stället begränsas till att särskilja olika metoder för urval och bearbetning samt att bedöma konsekvenserna för en historiker som tar del av protokollet.

Vid sammanträdet den 11 oktober behandlades lokaliseringspolitikens organisation, en fråga som kommittén anmärkningsvärt ofta diskuterade. Anledningen var dels att flera ledamöter utifrån lokal och regional erfarenhet var starkt kritiska mot statsförvaltningens behandling av ärenden med lokaliseringspolitiska beröringspunkter, dels att de obetydliga praktiska resultaten av 1947 års lokaliseringsutredning till stor del ansågs bero på alltför små personella resurser. Detta om ämnet för diskussionen. En jämförelse mellan protokollet och det bevarade ljudbandet kan med fördel inledas med ett utdrag ur ordförandens inledande ord.³⁷

Exempel 1.

Protokoll:

Herr ordföranden: Utgångspunkten för behandlingen av detta ämne har varit den befintliga organisationen.

Jag vill närma mig problemet på ett mera nyskapande sätt, såsom man gjort i Norge och vissa andra länder.

Bandinspelning:

Manfred Näslund: (...) Sundberg har närmast sig den här uppgiften genom att utgå ifrån som det är på arbetsmarknadsstyrelsen och som det är i företagarföreningarna och det är inget fel att göra det ... och det är bra att det är gjort ...

... men som jag ser det så vill jag också närma mig det här problemet på ett mera nyskapande sätt ... alltså säg ungefär som i Norge och på annat håll ... och när man från båda håll har mött det här så kanske man kan komma till någonting som kan ge en syntes av det hela ...

³⁷ Protokollet finns i Kommittéarkiv nr 1958, RA, vol. 1 och ljudbandet i samma arkiv, vol. 15. Hänvisningen gäller där inte annat sägs också följande referat och citat.

- Vi måste få en betydligt kraftigare organisation än den nuvarande.
- Företagsekonomisk expertis måste anställas.
- Härför krävs konkurrenskraftiga löner.
- Uppgiften är svårast att lösa på länsplanet.
- jag skulle för egen del bara vilja stanna vid den där organisationen bara för att markera att jag själv tror tills vidare, det är rätt lösligt vad jag nu säger, att det måste bli en avsevärt starkare organisation . . . Sundberg har slagit ihop och det är inget fel att börja på det sättet och se vart man kommer då . . .
- vi måste ha in i lokaliseringen utan tvivel en företagsekonom . . . jag vet vad det betyder att skaffa en sådan person, jag håller på i Norrlandsfonden där vi har fria händer att betala . . .
- det måste alltså upp en hel del lönegrader och vi måste ha en annan typ av människor parallellt med den här delen . . .
- jag tror att om vi går på en överdirektör som bas för den här delen så ska det vara byråchefer i varje fall på den ena (halvan) en lokaliseringssektion, och jag undrar om det inte måste in en sektion till . . .
- jag är inte beredd att ha några förslag annat än att jag förstår hur man har kommit till det här . . . det är att slå ihop vad som finns och lägga till litet grand . . .
- men det måste tillkomma någonting mera nyskapande som sysslar med att ta reda på vad som finns ute i länen och se hur man kan utnyttja det . . . alltså inte bara se det ur dom gamla konventionella synpunkterna . . .
- det här är en svår uppgift vi har nu och den är svårast att lösa på länsplanet och därför tror jag inte man kan ha någon vidare fast inställning till det här förrän man har löst den på länsplanet och det är vi inte beredda att göra idag . . .
- men jag tror att det är väldigt nyttigt att vi börjar prata om det här helt enkelt . . . vi måste ju börja på det . . . och därför tycker jag var

och en bör känna sig fullkomligt fri ... det vill i varje fall jag göra idag när jag pratar om dom här problemen ... det ska vara en gren under Arbetsmarknadsstyrelsen ... jag vill gärna i det sammanhanget döpa om Arbetsmarknadsstyrelsen, det ska inte ha det namnet utan någonting som samlar arbetsmarknadspolitik och lokaliseringspolitik ... det kan vi ju lämna därhän tills vidare, men företagsekonomen måste in i det här och då måste vi upp i andra lönegrader bland annat, (...) det går inte en byrådirektör på en företagsekonom av standard det har jag lärt mig ... men vi måste börja i någon ända och det är vi tacksamma att Sundberg har börjat i den för honom och många naturliga ändan, att börja med vad som finns och se vart man kommer med det ... med det vill jag lämna ordet fritt ...

I anförandet finns en första impressionistisk exposé av idéer och uppslagsändar. Näslunds kreativitet och engagemang återspeglas i det impulsiva språket.³⁸ Exemplet har emellertid inte valts på språkliga grunder, utan därför att det på ett koncentrerat utrymme återger många av de mest intressanta och karaktäristiska skillnaderna mellan band och protokoll.

Den största skillnaden gäller textvolymen. Den 66 minuter långa diskussionen sammanfattas på 8 maskinskrivna protokollsidor, medan en ordagrann utskrift skulle ha fyllt 30—40 motsvarande sidor.

Sammanfattningen har skett enligt olika principer. Upprepningar och onödiga ord har strukits, men därutöver har ett urval gjorts i stoffet. Samtidigt har det bandade inläggets ostrukturerade prägel försvunnit; protokollföraren har sett som sin uppgift att skapa förståelse, klarhet och inre sammanhang. Att protokollet språkligt sett har en ytterst formell prägel sammanhänger med att det inte enbart var avsett för sekreterarnas behov utan även för distribution till samtliga ledamöter.³⁹

Innan vi går vidare finns det skäl att stanna vid betydelsen av protokollförarens arbetsvillkor. Genom att han haft tillgång till inspelningen har förutsättningarna varit mycket speciella. Tidsavståndet mellan sammanträde och utskrift har i stor utsträckning mist sin betydelse för återgivningen. Han har dessutom kunnat göra upprepade kontroller mot en fullständig källa. Därmed bortfaller

³⁸ Jfr *Einarsson, J.*, a.a., s. 70.

³⁹ Protokollen var som regel rubricerade ”Anteckningar förda vid ...”.

två ur källkritisk synpunkt viktiga led vid protokollskrivningen. En protokollsförare, som inte kan stenografera, hinner endast anteckna stolpar och smärre utdrag ur en debatt och får sedan komplettera och bearbeta med minnets hjälp. Om arbetet måste skjutas upp en tid hinner episoder förvanskas eller helt falla i glömska, varvid riskerna för misstolkningar och förenklingar blir ännu större. Men trots bandinspelning är inte hela debatten lika utförligt refererad. Liksom i andra protokoll är slutet av debatten mera kortfattat återgiven. Orsaken kan vara tidspress eller stigande trötthet hos protokollföraren. Bandets fylliga information medför att protokollsarbetet blir mycket tidskrävande.

Tidigare betonades att transkription förutsätter tolkning, som i sin tur görs olika av skilda personer. Sekreterarens referensram sådan den påverkas av utbildning, yrke, aktuella debatter etc. torde vara av stor vikt för den detaljerade utformningen av ett diskussionsprotokoll. Betydelsen av en protokollförarens individuella egenskaper ökar rimligen ju mera stoffet komprimeras och kan antagas vara stor vid utformningen av sammanfattande diskussionsprotokoll. Att särskilja de enskilda inslag som präglats av protokollföraren själv är dock mycket svårt om det inte finns möjlighet att jämföra två eller flera parallella minnesanteckningar.

Några exempel visar hur sekreteraren i det aktuella fallet har gått till väga vid urval och bearbetning.

I exempel 1 framgår hur synpunkter, som upprepas mera utförligt senare på bandet, endast summariskt återges i protokollets inledning. Längre fram utvecklas t.ex. tankarna bakom en mera "nyskapande" organisation och synpunkterna på de vetenskapligt skolade tjänstemännens befattningar och löner. Huvudpunkterna återges dock även i inledningen för att skapa sammanhang, men redigeringen är inte godtycklig. Sekreteraren flyttar inte på egen hand synpunkter från ett anförande till ett annat, om man undantar att flera korta repliker ibland återgetts som ett enda inlägg (se nedan exempel 2). Däremot förekommer omkastningar av ordningsföljden inom ett och samma anförande. Iakttagelserna innebär att sammanhanget och den exakta ordalydelsen i protokollet på många punkter är ett sekreterarens verk.

Strävan till koncentration medför att yttrandena formuleras skarpere i protokollet än på bandet.⁴⁰ Reservationer eller modifieringar har strukits och protokollet kommer att innehålla klara yrkanden. När Näslund på bandet säger "ungefär som man gjort i Norge" skärpes detta till "såsom man gjort i Norge". Hans försiktigt framförda "jag tror själv tills vidare ... det är rätt lösligt det jag nu säger ... det är att det måste bli en avsevärt starkare organisation" om-

⁴⁰ Jfr *Rystad, G.*, Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten Lund 1955, s. 20 ff. Rystad påvisar hur ett yttrande av Gyllenstierna får varierande skärpa beroende på protokollens utförlighet.

vandlas till "Vi måste få en avsevärt starkare organisation". Dessa justeringar drabbar i viss mån onödiga småord i talspråket. Men sättet att presentera ett uppslag visar också vilken vikt vederbörande lägger vid det⁴¹ och hur övertänkt det är. Dessutom kan framförandet ha betydelse för möjligheterna att vinna gehör. I det här fallet kunde Näslund inte presentera något mera konkret förslag med utgångspunkt i den norska organisationen och i praktiken kom debatten därför att helt kretsa kring sekretariatets PM. Viktigast är emellertid att själva atmosfären kring inlägget har gått förlorad. I protokollet ges en felaktig bild av Näslunds personlighet och hans sätt att leda förhandlingarna, främst genom att det parti har uteslutits där han uppmanar till fri och obunden diskussion. Hans främsta syfte med inledningsorden var att lätta upp stämningen och stimulera ledamöterna till nytänkande.

Ett skarpare intryck av debatten förmedlas också genom språklig förtätning med hjälp av abstrakta och sammanfattande formuleringar och ordbildningar. Ofta är tekniken substantivering och resultatet närmar sig då kanslispråket. När Näslund i exempel 1 säger "Arbetsmarknadsstyrelsen och företagareföreningarna" återges det som "den befintliga organisationen". Texten blir mera distinkt, men samtidigt försvinner den omedelbara friskhet som kännetecknar inspektionen. Den generellare utformningen är resultatet av en rationell bearbetning, en omvandling som skiljer sig från de rent kvantitativa ingreppen. Protokollföraren utesluter också flera hänvisningar till konkret och ibland lokal erfarenhet, hänvisningar som illustrerar och motiverar generella förslag (Ett exempel är att Näslunds erfarenhet från Norrlandsfonden av företagsekonomers lönekrav utlämnas i protokollet). Sammanfattningsvis kan sägas att inläggen får en likartad generaliserings- och abstraktionsnivå. Genom det hårda urvalet återstår i protokollet främst ett antal entydiga förslag helt utan eller med knapphändig motivering och med värdemässigt neutrala formuleringar. Exemplifieringen visar också hur protokollföraren uteslutit avsnitt som är centrala för förståelsen av sammanträdets beslutsförberedande uppgifter och den politiska stämningen. Uppenbarligen har det inte varit hans primära målsättning att förmedla sådan information.

Det har framgått att organisationsfrågorna stod öppna ännu vid sammanträdet i oktober, knappt ett år innan kommittén avslutade sitt arbete. Vissa riktlinjer var man dock överens om, däribland att den centrala ledningen av lokaliseringspolitiken skulle inordnas i AMS. Men i övrigt var förslagen preliminära och fortfarande presenterades nya uppslag.

För att ytterligare belysa oktobersammanträdets och diskussionsprotokollets

⁴¹ Tanken att döpa om AMS är uppenbarligen ett hugskott men sannolikt en känslig politisk fråga. Att den utelämnats är dock förstället då den har formen av en parentes.

funktion ska anföras en diskussion längre fram under sammanträdet. Problemet gällde hur organisationen med hänsyn till det statliga lönesystemets begränsningar skulle utformas för att ge tjänster med tillräckligt höga löner för att locka högutbildade och kompetenta sökande.

Det är frapperande att förslagen kring tjänster och organisatorisk indelning oftast bestod av jämförelser med befattningsplaner inom andra myndigheter. Sålunda hänvisar Gunnar Karlsson till AMS och Järnvägsstyrelsen, Torsten Andersson till Statens utlänningskommission (SUK) och Skolöverstyrelsen och Näslund till länsstyrelserna och Skogshögskolan. De bygger på erfarenheter från egna verksamhetsområden, men det är enbart hänvisning till SUK som återfinns i protokollet. Protokollet återger inte gången i diskussionen utan redovisar olika principiella alternativ som kom fram. Tekniken illustreras av följande utdrag ur de båda källorna:

Exempel 2.

Protokoll:

Herr Kahlin: Inrättandet av flera högre tjänster förutsätter att vi får en avdelning med avdelningschef under vilken flera byråer lyder.

Bandinspelning:

Kahlin: ... har man inte avdelningar inom vissa verk och sedan byråer under avdelningar ...⁴²

Torsten Andersson: jo ... skolöverstyrelsen bygger på avdelningar ... avdelningschefen är alltså undervisningsråd som befordras till avdelningschef och höjs då två lönegrader och under sig har han undervisningsråd motsvarande byråchefer ...

Kahlin: ... och dom har varsin byrå ...

Torsten Andersson: jaha

(Näslund redogör för tjänsteindelningen på länsstyrelsen. Det korta inlägget är svårt att uppfatta ord för ord, men påverkar inte den fortsatta replikväxlingen.)

⁴² Avdelningar inrättades som stabsorgan i ämbetsverk när antalet byråer ökade och därmed ledningsproblemen tilltog. Att systemet 1963 ännu var nytt och endast omfattade vissa verk återspeglas i replikerna ovan.

Ett system med självständiga byråer trots ett intimt samband mellan arbetsuppgifterna måste se egendomligt ut.

Kahlin: ... för annars så om man inte har det systemet så blir det litet konstigt med byråer bredvid varandra som ändå har någon byråchef över sig.

Protokollskrivaren tycks bara redovisa synpunkter till ledning för sekreterarnas fortsatta arbete. Först när detta motiv läggs till syftet att sammanfatta debatten kan urvalet förklaras. Denna praktiska funktion är naturligtvis beroende av en statlig kommittés uppgifter och arbetssätt. Ett protokoll från en annan typ av församling kan ha andra återgivningsprinciper.

I exempel 2 behandlades en teknisk-administrativ fråga. Samma urvalsmönster återkommer senare under sammanträdet, när kommittén diskuterade om man skulle sända ut enkäter till olika länsorgan. Ur debatten kring en förfrågan till länsstyrelserna återges endast rekommendationerna till sekretariatet. Hela samtalet om en motsvarande enkät till företagarföreningarna utelämnas därför att denna förfrågan slutligen ansågs onödig.

Det sagda antyder hur diskussionen kring den del av arbetet i kommittén som ankom på sekreterarna och experter till stor del hölls utanför protokollen. När sekreterarna kritiserar sker det i neutrala ordalag och därmed är vi inne på de politiska motsättningarna och den bild protokollföraren ger av dessa.

10.

Ämnena i de exempel som ovan anförts har inte varit politiskt kontroversiella och det aktuella sammanträdet innehåller också få sådana punkter. Ett undantag utgör problemet att hitta en för alla parter tillfredsställande sammansättning av en lokaliseringsdelegation inom AMS. Man var ense om att föreslå att ett sådant organ skulle skapas för att fatta beslut om lokaliseringstöd i form av lån och bidrag till enskilda företag. Det rådde också enighet om att delegationens majoritet skulle bestå inte av politiker eller ämbetsmän utan av företrädare för skilda intressegrupper.

Motsättningen kom i dagen sedan Hjalmar Nilsson från Kramfors kritiserat intresseorganisationernas utnämningspolitik. Nilsson förväntade sig av erfarenhet att Industriförbundet, LO, Stadsförbundet och bankerna skulle utse representanter från organisationsledningen i Stockholm. Undantaget skulle möjligen vara Landskommunernas Förbund. Nilsson avslutar sitt ganska bittra resonemang på följande sätt.

*Exempel 3.**Protokoll:**Herr Hjalmar Nilsson:*

(..)

*Bandinspelning:**Hjalmar Nilsson:* (..) det innebär alltså att man i en delegation som handlägger ärendena för hela landet ska ha en överväldigande majoritet utav enbart infödda, om man nu ska kalla det infödda, stockholmare ...

(..)

Garantier bör skapas för att inte enbart stockholmare kommer att sitta i denna delegation.

(En delegation ska:) spikas på ett sådant sätt att man får en verklig bredd på dom som ska sitta där och inte låta dom centrala organisationerna utse dom för då vet man ju vem som kommer dit ... den erfarenheten har man ju fått under årena här ...

I protokollet återges kravet på en geografisk spridning av ledamöterna, men inte att organisationerna som ett led i denna strävan skulle berövas rätten att själva utse sina representanter. Av protokollets neutrala formuleringar framgår inte heller Nilssons indignation.⁴³

Senare under sammanträdet bemöttes Nilsson av Stig Stefanson, optiker i Ludvika och ordförande i den ledande småföretagarorganisationen SHIO samt nybliven riksdagsman för folkpartiet. Stefanson replikerade Nilsson i slutet av ett anförande där han först berört behovet av vetenskaplig expertis och sedan utförligt diskuterat förhållandet mellan lokaliseringspolitiska och allmänt produktionsbefrämjande målsättningar för det statliga kreditstödet till hantverk och småindustri. Frågan var av central betydelse för SHIO, som drev linjen att kreditstödet inte skulle knytas närmare till lokaliseringspolitiska syften än tidigare. Det är därför betecknande att Stefanson här, liksom vid närmast föregående sammanträde, uppträder som direkt talesman för sin organisation.⁴⁴

⁴³ Kritiken får en extra tyngd genom Nilssons förankring i arbetarrörelsen. Det norrländska missnöjet mot utnämningsspolitiken inom socialdemokratins vitsordas av Ulla Lindström. *Lindström, U.*, a.a., s. 238 f.

⁴⁴ Stefanson var den ende utpräglade organisationsmannen i kommittén och han formulerade på ett helt annat sätt än övriga ledamöter bestämda ståndpunkter som villkor för sin anslutning till kommitténs huvudprinciper. Som ytterligare exempel kan nämnas att han genomdrev generella kriterier för de områden som skulle få lokaliseringsstöd. Den uttalade avsikten var att skapa garantier mot myndigheternas godtycke och favorisering av enskilda företag.

*Exempel 4.**Protokoll:**Herr Stefanson: (...)**Bandinspelning:*

Stefanson: (...) och jag vill mot Hjalmar Nilsson säga det att jag förstår hans synpunkter ... om man här ska ta hänsyn till det intresse som finns ute på de enskilda länen beträffande lokaliseringpolitiken så är det ju naturligtvis alldeles riktigt ... och önskvärt ... att det även finns representanter för dessa bygder och dessa speciella områden ...

men jag tror nog att det är lika viktigt ... minst lika viktigt ... att det i denna delegation även finns företrädare för dom företagargrupper som berörs utav detta ... både företagargrupper och dom grupper av anställda som berörs utav detta ... (...)

Den sammansättning av delegationen, som föreslagits, finner jag fyller de krav, som man bör ställa på lekmannainflytandet. Det är dock möjligt att man med hänsyn till vad herr Nilsson anfört får komplettera delegationen med representanter för de geografiska områden, som främst är i behov av stöd.

... så jag tror nog att man skulle kunna kombinera den här fackrepresentationen med de synpunkter som Hjalmar Nilsson har framfört här och kanske utvidga med två representanter ... men jag tycker att den här sammansättningen är bra ...

Stefanson var således beredd att ge stödområdena representation genom att promemorian delegation utökades och de tidigare föreslagna ledamöterna kvarstod. Hans bestämda argumentering för industrins, och särskilt den mindre industrins, representation baserades på att dessa företag direkt berördes av åtgärderna. Den positivt laddade termen lekmannainflytande är här en omskrivning för intresserepresentation. Med tanke på hur det strikt företagsekonomiska lönsamhetstänkandet under början av 60-talet dominerade inte bara i näringslivet utan också inom fackföreningsrörelsen och bland politiker och ämbetsmän borde Stefansons förslag för samtiden inte ha inneburit någon risk för ändrade majoritetsförhållanden i delegationen.

Kommitténs huvudsekreterare Tage Kahlin replikerade Stefanson och menade att sekretariatets förslag mötte intressekonflikterna på ett annat och enklare sätt:

Exempel 5.

Protokoll:

Herr Kahlin: Det bör få ankomma på regeringen att utse ledamöter i delegationen.

Det är dock inte nödvändigt att utse organisationsdirektörer, utan ledamöterna kan mycket väl komma från landsorten.

Stefanson var dock inte nöjd med Kahlins kompromisslinje:

Exempel 6.

Protokoll:

Herr Stefanson: Organisationerna bör få föreslå den expertis som dessa anser är bäst skickad för uppgiften.

Bandinspelning:

Kahlin: (...) det är inte givet att man behöver ha representanter för Stockholm ... det är inte sagt direkt när det gäller näringslivet att det ska vara organisationsdirektörer ... det behöver det ju inte ... utan det ankommer på regeringen att utse vilka som ska vara med men att man bör ange vilka näringsgrupper som ska vara representerade ... det är klart att när man kommer in på arbetstagarsidan kan det ju bli litet anorlunda ...

... om man istället för Stadsförbundet

... men det ser kanske inte lika klart ut om man skriver representanter från dels stadskommuner och dels landskommuner men annars kan man ju tänka sig en sådan formulering istället så att man inte blir beroende utav att det ska ...

tanken är inte att det ska vara organisationsdirektör utan att det ska vara företagare inom dom här olika kategorierna och sedan från arbetstagarsidan ...

Bandinspelning:

Stefanson: ja ... men man får väl heller inte i sammanhanget bortse ifrån att en god sakkunskap på dom här frågorna finns i organisationerna ... vilka organisationer det nu är som är företrädda ... om dom organisationerna nu utser den bästa expertis dom har på den mindre företagsamhetens kreditbehov och så vidare i en sådan här delegation så är det väl utav utomordentligt värde för delegationen ...

Kahlins yttrande är intressant ur flera aspekter. Han lägger sina ord med en för honom karaktäristisk försiktighet, medan protokollet förmedlar intrycket av klarhet och en fast handlingslinje. Protokollföraren har valt att endast återge den formella anmärkningen att förslaget inte föreskriver representation för stockholmare och organisationsdirektörer. Däremot har han utelämnat Kahlins försäkran att detta inte heller var avsikten, ett yttrande som närmast var avsett att lugna norrlandsrepresentanterna. Kahlin försvarar sålunda sekretariatets förslag, som redan i sig var en kompromiss. Denna bestod i att man lämnade frågan öppen med formell möjlighet för regeringen att själv utse företrädare för de angivna grupperna.

I sitt svar till Kahlin (exempel 6) använde Stefanson ett nytt argument, organisationsrepresentanternas sakkunskap såsom en tillgång för delegationen. I protokollet återges emellertid endast kravet på oinskränkt rätt för organisationen att utse sina representanter.

Gemensamt för Stefansons två inlägg är att han slår vakt om organisationernas, och främst då SHIO:s rätt att utan inblandning välja sina företrädare i statliga organ. Regionala kriterier skulle ha inneburit en styrning, medan överlåtelse av personvalet till regeringen i praktiken knappast skulle ha blivit märkbar eftersom trenden tycks ha gått i riktning mot en total frihet för organisationerna att själva utse sina representanter.⁴⁵

Protokollföraren har i exempel 5 utelämnat resonemanget om representation för kommunerna, vilket Kahlin tycktes betrakta som en fråga om formuleringar. Att klassificera en viss punkt såsom en formuleringsfråga var ett sätt att undvika läsningar på sammanträdena. Saken hänskjöts då till sekreterarna med uppgift att finna skrivningar, som tillgodosåg de olika ledamöternas viktigaste krav. Huvudskälet var rent praktiskt. Sammanträdestiden räckte inte för att behandla alla detaljfrågor, av vilka många dessutom var av helt underordnad betydelse. I vanligt språk är det också omöjligt att bena upp varje tvetydighet. Men metoden användes för att överbrygga motsättningar i viktiga frågor med resultatet att man dolde oenighet i oklara formuleringar. Oenigheten kunde också gälla enskilda begrepp, vilket framgår av inspelningar från andra sammanträden.

Ordet "centralort" var i diskussionen kring kommunblocksreformen en symbol för koncentration till ett mindre antal större orter. Allvarligast tedde sig planerna för invånarna i inre Norrland, där endast få orter ansågs ha möjlighet att överleva. Därför är det inte oväntat att utredningens centerpartist motsatte sig att centralortsbegreppet infördes i betänkandet. Istället användes uttryck såsom "större och livskraftiga tätorter".⁴⁶

När kommittén småningom utformade en målsättning för lokaliseringspolitiken genomdrev Torsten Andersson med instämmande från ordföranden, att

⁴⁵ *Elvander, N.*, Intresseorganisationerna i dagens Sverige, Lund 1972, s. 171 f.

⁴⁶ Inspelning 1962-08-02, kommittéarkiv nr 1958, RA, vol. 15.

begreppet "valfrihet" inte skulle användas som uttryck för önskan att ge människor möjlighet att framledes bo i glesbygd och avlägsna tätorter. Motståndet mot det liberala slagordet valfrihet hängde samman med att just valfrihet hade varit socialdemokraternas paroll inför 1962 års val. Valfriheten i denna tappning grundades på tilltron till en liberal tillväxtekonomi och begreppet hade försetts med tydliga materiella förtecken.⁴⁷

Kontroverserna kring ordval var emellertid inte enbart ett utslag av motsättningar mellan land och stad. Det förekom också att skiljelinjerna gick mellan företrädare för olika landsdelar. Norrlandsrepresentanterna motsatte sig sålunda att frågorna om ålders- och könsfördelning, trivsel och minimikrav på service i Norrlands inland, behandlades som sociala problem. Ordet "social" hade för norrlänningarna en klang av fattighjälp och istället föreslogs rubriceringen "samhälleliga synpunkter".⁴⁸

Uppfattningarna om ords betydelse och värdeladdning har främst idéhistoriskt intresse. Begreppens innehåll skiftar och nya begrepp tillkommer. Vad som för kommittén i början av 1960-talet tedde sig jämförelsevis perifert kan halvannat årtionde senare som en följd av aktuell debatt och nya kategoribildningar vara av största intresse. Problemet kan belysas med exempel från oktobersammanträdet och ett meningsutbyte om användningen av vetenskapliga experter i lokaliseringsspolitiken.

Redan i sitt första inlägg (exempel 1) förordade Näslund med Nordnorgeplanen som förebild en komplettering av organisationsplanen med särskilda experter, som skulle inventera de olika länens resurser och utarbeta nyttjandeförslag. Sekretariatet hade i en promemoria föreslagit att fyra tjänstemän vid det centrala organet skulle avdelas för att snabbt kunna bege sig ut till länen vid verkliga behov. Näslund höll med om att personal krävdes för den typen av brandkärsuttryckningar, men därutöver ville han på länsplanet ha fasta tjänster för experter med uppgift att kontinuerligt biträda länsorganen i strävan att skapa nya industrier.

Sten Källenius framhöll emellertid att det antal experter som kunde rymmas i den fasta organisationen var helt otillräckligt i förhållande till arbetsuppgifterna. Han förespråkade därför en annan linje:

Exempel 7.

Protokoll:

Herr Källenius: Skulle inte uppgifter av den art herr

Bandinspelning:

Sten Källenius: ja, jag tänkte just på ordförandens egen tanke om den konstruktiva delen . . .

⁴⁷ Inspelning 1963-07-11, kommittéarkiv nr 1958, RA, vol. 17.

⁴⁸ Inspelning 1963-07-10, kommittéarkiv nr 1958, RA, vol. 17.

ordföranden syfta på kunna läggas ut på existerande forskningsorgan?

det är väl det som kanske innebär en mängd utav det nya, som man liksom inte har all metodik klar (för) eller riktigt vet hur man ska få fram kunnandet och ur kunnandet dra sina slutsatser ... (...) ett råd är kanske inte den lämpliga vägen, men man har på andra områden löst sådana här frågor genom att liksom lägga ut uppgifter på existerande forskningsorgan och säga: "Hjälp oss nu att lösa det här." och då får man den samlade expertisen fram ur det ... (...)

Näslund ville också gärna ha ett organiserat samarbete med forskningsorganen, men vidhöll att lokaliseringsorganen behövde egna vetenskapliga experter. Källenius svarade på följande sätt i ett inlägg som är helt utelämnat i protokollet:

Exempel 8.

Bandinspelning: Sten Källenius: (...) det är klart att det är ett både och det här ... jag ser det ur företags- eller företagareshypotes så, att om man får ett välordnat och jämnt arbetande näringsliv då följer därmed sysselsättningen av människorna och det uppstår därmed en mindre arbetslöshet än det eljest skulle göra, alltså jag vill liksom se problemet från den synvinkeln (ohörbart).

Näslund intygade att verksamheten måste börja med att stödja de existerande företagen, vilket också skedde i Norrbotten. Men samtidigt måste man försöka skapa nya industrier. Om de vetenskapliga specialisterna kunde arbeta i direkt anslutning till lokaliseringsverksamheten, skulle de få nya kunskaper och en helt annan kontakt än tidigare med praktiska problem.

Debatten om experterna och deras funktioner kan med fördel analyseras med hjälp av begreppen målforskning och grundforskning. Näslund förordade en utpräglad målforskning. Hans ståndpunkt var grundad på erfarenheter från Norrbotten, där landstinget anslagit medel till en "länsutredare". Till bilden hör att Näslund inte ville nöja sig med att styra valet av arbetsuppgifter. Han hade dessutom varnat för att låta de vetenskapliga experterna bilda en särskild grupp inom ramen för den övriga organisationen.

Källenius ville i första hand satsa på grundforskning. I motsats till Näslund ansåg han att metoderna för lokalisering val ännu inte var tillräckligt utvecklade för att kunna praktiskt tillämpas i stor skala. Ambitiösa utredningar av grundforskningskaraktär får inte automatiskt praktiska efterverkningar. Genom ett forskningsråd kunde dessutom olika parter beredas inflytande på forskningens

planläggning, såsom var fallet i byggforskningsrådet inom Källenius egen bransch.

Det intressanta med debatten är att deltagarna genom sina egna konkreta erfarenheter är väl medvetna om att forskningens organisation påverkar utfallet till förmån för den ena eller andra sidan. Diskussionen lämnar aldrig den konkreta nivån, vilket kan sättas i samband med att debatten om uppdragsforskningen och vetenskapens objektivitet ännu inte startat på allvar.

Noteringarna i protokollet är inte tillräckliga för att tillåta en sådan analys. Liksom tidigare utelämnas mycket av argumenten till förmån för sakupplysningar och klara ståndpunkter. Källenius sista citerade inlägg skiljer sig emellertid på ett viktigt sätt från de övriga genom sin principkaraktär. Att samhället i första hand skulle stödja befintliga företag var ett av industrins ledande krav i näringsdebatten. Anledningen till att passagen utelämnats i protokollet bör inte sökas i förhållandet att synpunkten var allmänt känd utan fastmer i att den var alltför löst knuten till den speciella fråga som diskuterades. Vid avlyssning står det också klart att essensen i yttrandet inte är det ordagranna innehållet utan en attityd av skepsis. I botten kan ha legat en rädsla för att vetenskapliga insatser av Näs-lunds modell skulle resultera i nya statliga industrisatsningar i Norrland.

I en utskrift av debatten framstår på liknande sätt många inslag som enbart tomma ord, men i praktiken är det fråga om känsloreaktioner inför andras förslag. Det tjänar därför ingenting till för en protokollförare att återge repliker av detta slag. Kontentan i det aktuella fallet är att Källenius var allmänt negativ, men eftersom han inte gav någon klar motivering har protokollföraren inte brytt sig om saken. Som framgått tidigare strävade protokollföraren också efter att tona ned motsättningar genom att strängt sakligt återge skilda ståndpunkter.

11.

Bandinspelningarna från sammanträden i lokaliseringskommittén är ett källmaterial av mycket högre kvalitet än det som i vanliga fall finns att tillgå vid studium av politik. Skillnaderna har ovan studerats i en källkritisk granskning av kommitténs efterlämnade diskussionsprotokoll. Trots att protokoll är en viktig grupp källor för historikern förbises ofta deras källkritiska problem och någon undersökning motsvarande denna har veterligen inte gjorts tidigare.

Protokollet avviker i språkligt hänseende mycket starkt från bandinspelningen. I samband med överföring från tal till skrift är det naturligt att rätta felaktigheter i ordval, ordböjning och syntax. Men utöver de formella korrigeringsarna förtätas framställningen med hjälp av abstrakta och sammanfattande uttryck och yttrandena erhåller en likartad generaliserings- och abstraktionsnivå. Påståenden får en skarpare och ibland tvärsäker form genom att talarnas modifieringar och

tveksamhet stryks. Vid motsättningar mellan ledamöterna återges ståndpunkterna strängt sakligt och utan emotioner.

Iakttagelserna om språkliga skillnader mellan ett anförande och dess återgivning i ett diskussionsprotokoll har säkerligen en betydande generell giltighet, vilket styrks av en jämförelse med undersökningen av riksdagsprotokollen. Det aktuella protokollet är samtidigt färgat av att ha tillkommit i en statlig utredning. En god "kommittésvenska" utmärks av en noggrann logisk genomarbetning av stoffet med uteslutning av varje känsloton och allt som kan anses ovidkommande eller överflödigt. Till de negativa inslagen hör att kommittéerna ofta använder mera allmänna och abstrakta ord än ämnet kräver.⁴⁹ Rädslan för enkla uttryck har förklarats med att utredningsmännen vill skriva ett språk som de anser motsvarar uppdragets värdighet men ibland finns en helt annan bakgrund. Behovet att kunna förena stridande viljor under samma formuleringar har tillfört utredningarna viktiga beståndsdelar från det politiska språket: vaga, mångtydiga termer och motsägande sats. Med hjälp av dessa möjliggörs kompromisser, som på samma gång ger utrymme för fortsatt debatt både internt och mellan olika organisationer och partier.⁵⁰

När det gäller innehållet i diskussionen kan först konstateras att deltagarna i grova drag har fällt de yttranden som återges i protokollet. Sammanbindning och formulering av satserna är emellertid till stor del sekreterarens verk. Att syftningar och samband mellan och inom anförandena ibland tillåts vara oklara beror på att deltagarna med hjälp av minnesbilder kunde förväntas förstå vad som åsyftades.

Trots att uppgifterna i protokollet stämmer ganska väl kan de förmedla en felaktig bild av sammanträdet. Sekreteraren gör nämligen en mycket sträng sovring i stoffet. Urvalet består främst av förslag, ståndpunkter till förslag och verklighetsbeskrivningar av sakupplysningskaraktär. Ibland återges bara vissa argument för en ståndpunkt och det är inte ovanligt att hela motiveringen är utelämnad. Särskilt ofta stryks hänvisningar till egna konkreta och ibland lokala erfarenheter. I övrigt är urvalet av argument växlande men det kan noteras att sekreteraren flera gånger utesluter argument som inte tar fasta på effektivitet utan på olika gruppers rättigheter och som därför kan ha ansetts sakna bärkraft.

Det för politiskt debattspråk typiska urvalsmönstret, att endast återge sådant som bedöms användbart för att förmå andra att dela en åsikt eller att handla på ett visst sätt,⁵¹ har inte slagit igenom i vare sig protokoll eller betänkande. Vägledande vid urvalet till protokollet har istället varit strävan att dokumentera de inslag i diskussionen som pekade framåt i utredningens arbete. De yttranden

⁴⁹ *Wellander, E.*, Kommittésvenska (SOU 1960: 26). *Wellanders* iakttagelser var i hög grad giltiga i början av 1960-talet, men på de sista åren har utredningsspråket snabbt förändrats.

⁵⁰ *Fredriksson, G.*, Det politiska språket, Uddevalla 1966, s. 10.

⁵¹ *Ibid.* s. 9 f.

som återges är sådana som kunde anses användbara eller måste beaktas i fortsättningen. Däremot utesluts tillfälliga hugskott, diskussioner kring arbetsuppslag som förkastats och reflexioner kring det rent praktiska arbetet i kommittén. Sammantaget ger protokollet sekreteraren hållpunkter för det fortsatta arbetet med arbetspromemorior och utkast till det slutliga betänkandet. Denna praktiska funktion ger lokaliseringskommitténs protokoll en särprägel men urvalsmönstret är samtidigt karaktäristiskt för hela kommittéväsendets sätt att arbeta. I utredningarnas betänkanden relateras inte mera av äldre betänkanden och fattade beslut än vad som anses nödvändigt för att klarlägga de bestämmelser som gäller före det egna arbetet. Premisserna återges med ämbetsmannens formella språk och inga antydningar ges om att tidigare utredningar varit kontroversiella eller att det förekommit fallna motförslag, trots att sådana upplysningar kan vara värdefulla för bedömningen av det nya betänkandet.

Jämförelsen mellan bandet och diskussionsprotokollet har belyst hur protokollets funktion vid tillkomsten i stor utsträckning bestämmer dess utseende. Detta kan antas gälla även protokoll från andra organ där dock funktionerna kan vara annorlunda. Förutom att dokumentera debatt och beslut kan avsikten med protokoll vara att binda deltagarna vid gjorda utfästelser, försvara fattade beslut, informera om sammanträdet eller utforma prejudicerande föreskrifter.

Sekreterare har bara i undantagsfall ambitionen att återge hela diskussionen. Oftast sker en omfattande gallring och bearbetning av stoffet och de uppgifter som återges kan sällan besvara de historiska frågeställningarna på ett representativt sätt. Liksom i annat politiskt källmaterial kan påståendena i protokoll användas som hypoteser, men här finns också en risk att bli alltför bunden vid materialet. Ju mera bearbetad källa, ju större risk för styrning. Urval, systematisering och generalisering är oftast omöjliga att kontrollera. Kännedom om ett protokolls ursprungliga funktioner kan emellertid minska risken för slutsatser *e silentio* men begränsar samtidigt de problem som kan lösas med hjälp av protokollet.

En forskare med tillgång till bandinspelning kan själv bearbeta stoffet fram till den slutliga analysen. Eftersom återgivningen på bandet är nära nog fullständig undviks många källkritiska problem, men det måste understrykas att varje transkription eller bearbetning alltid innebär en tolkning av materialet.⁵² Bandinspelningarna innehåller ett mycket omfattande stoff och det finns risk att fastna i pikanta detaljer och smala perspektiv. Det är problemställningens uppgift att hjälpa till att hålla rak kurs genom mängden av fakta. Om inspelningarna används förnuftigt finns det möjlighet att fördjupa många viktiga frågeställningar.

⁵² Historikerns rätt att göra egna tolkningar av sitt material förfäktades t.ex. av Erik Arup i berömd debatt som finns redovisad i *Tägil, S., Problem i modern historia*, Danmark, Lund 1972.

Som inledningsvis omtalades avser jag att använda bandinspelningarna för en studie av olika partiers och intressegruppers påverkan av den svenska lokaliseringspolitikens utformning. Banden ger avsevärt bättre möjligheter än traditionellt källmaterial att studera idéflöde och utövande av makt i en statlig kommitté.

Studier av beslutsprocesser har ofta som mål att klarlägga olika gruppers och individers inverkan på besluten, men många gånger kan forskaren endast klarlägga potentiell makt genom att fastställa styrkeförhållanden och representation i de beslutande organen för att sedan jämföra de fattade besluten med förarbeten och tidigare artikulerade ståndpunkter. Händelseförloppet på sammanträden kan ibland framgå av protokoll eller andra uppteckningar, men det rör sig då om ett urval som döljer viktiga fakta. För att bedöma vilka som fått igenom sina synpunkter måste man också ta hänsyn till i vilken omfattning de lyckats fälla eller ändra motståndarförslag. Upplysningar om detta ges sällan i protokoll men framgår av den bandade diskussionen. Banden ger dessutom tillgång till de "kommunikativa" delarna av diskussionen. Kännedom om tonfall och exakta formuleringar kan upplysa om hur hårt deltagarna är bundna vid sina ståndpunkter och kan därmed också bidra till att förklara ingångna kompromisser. Överhuvudtaget är bandens viktigaste egenskap att kunna förmedla dynamiken i ett skeende. Själva förloppet finns dokumenterat och behöver inte rekonstrueras med hjälp av ögonblicksbilder.

Banden ger också en unik möjlighet att studera den roll som lokaliseringspolitikens formella målsättning hade vid valet av konkreta åtgärder. Deltagarna kan ha haft olika mål och annorlunda distinktion mellan mål och medel, vilket kan ha öppnat vägen för koalitioner mellan deltagare med skilda målsättningar.

Kommitténs yttre kontakter kan i många fall säkerställas. Avsaknad av kunskap om dessa kontakter kan lätt leda till att en kommitté framstår som isolerad och man får gärna en överdriven bild av dess originalitet och självständighet. För kommitténs oberoende har helt naturligt graden av styrning från kanslihuset störst betydelse.

För idéhistorikern innehåller inspelningarna många värdefulla upplysningar som annars ofta saknas. Deltagarnas explicita hänvisningar till aktuell forskning och debatt är värdefulla för att spåra idépåverkan. Vid argumentanalysen finns tillgång till alla uttalade argument, och det är särskilt värdefullt att kunna ta del av argumentationen på den generaliserings- och abstraktionsnivå där den befinner sig när besluten fattas. Vid den bearbetning som sker i protokoll och offentliga dokument kan tidsperspektivet ändras och argument bytas ut. Den orörda diskussionen ger också goda möjligheter att bedöma vilken roll de intressepolitiska bindningarna spelar för deltagarnas ståndpunkter, inte minst därför att de gruppegotistiska argumenten oftare utesluts i protokollet än effektivt-

tetsinriktade argument. En oförberedd argumentation torde säga mera om talarens motiv än ett väl övervägt resonemang, som bara innehåller de argument som anses kunna övertyga motparten.

Tape recordings as sources in historical research

During the last decades historians have argued that it will be more difficult to study the contemporary political decision-making processes than the older ones, since telephone calls and personal meetings have replaced letters. Already 15 years ago the Swedish historian Sture Bolin wrote that tape recordings could solve the problem in the future. Although recordings are still unusual, several tapes from royal commissions are kept in the National Archives. These tapes have not been used before, and historians have not even found out that certain experiences from other disciplines can be useful. Problems like the relationship between written and spoken language cannot be ignored. In the article, the positive and negative aspects of recordings are studied in tapes from a committee, which created a program for regional support on industrial localisation in the beginning of the 1960s. The differences between new and traditional sources are analysed with the help of recordings and minutes from one single meeting. Even if the minutes are roughly correct, there is a selection of facts which make them unrepresentative to answer most questions. The selection very much depends on the motives to write minutes. In this commission the minutes contain facts and arguments needed by the secretaries, while the rejected proposals are omitted.